

शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ मध्ये
राज्यातील ग्रामीण भागातील इयत्ता
५ वी ते १२ वी व शहरी भागातील
इयत्ता ८ वी ते १२ च्या शाळांचे वर्ग
सुरक्षितपणे सुरु करण्यासाठी
अतिरिक्त मार्गदर्शक सूचना.

महाराष्ट्र शासन
शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांक संकीर्ण : २०२१/प्र.क्र.११३/एसडी-६
मादम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक : -२४ सप्टेंबर, २०२१

- वाचा :-** १) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२०/प्र.क्र.८६/एसडी-६, दिनांक १५ जून, २०२०.
२) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२०/प्र.क्र.८६/एसडी-६, दिनांक २४ जून, २०२०.
३) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२०/प्र.क्र.८६/एसडी-६, दिनांक २२ जुलै, २०२०.
४) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२०/प्र.क्र.८६/एसडी-६, दिनांक १७ ऑगस्ट, २०२०.
५) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२०/प्र.क्र.८६/एसडी-६, दिनांक २९ ऑक्टोबर, २०२०.
६) संचालक (प्राथमिक / माध्यमिक व उच्च माध्यमिक) शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य,
पुणे यांचे पत्र क्र.जाक्र अमाशा /शा.सुरु/२०२१/एस-१/१८७२, दि.१४ जून, २०२१.
७) मा.मुख्यमंत्री यांचेकडील बैठक दिनांक २२/०६/२०२१
८) शासन परिपत्रक क्रमांक संकीर्ण : २०२१/प्र.क्र.९४/एसडी-६, दि.७ जुलै, २०२१
९) सार्वजनिक आरोग्य विभागाचे Break the Chain-Modified Guidelines आदेश,
दि.२ ऑगस्ट, २०२१
१०) शासन परिपत्रक क्र.संकीर्ण २०२१/प्र.क्र.११३/एसडी-६, दिनांक १० ऑगस्ट, २०२१

पार्श्वभूमी :-

उपरोक्त संदर्भाधीन अ.क्र. ८ व १० येथील परिपत्रकान्वये राज्यातील शाळांमधील वर्ग सुरु करणेबाबत मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. मा.मुख्यमंत्री महोदयांनी राज्यातील कोविड परिस्थितीचा आढावा घेऊन लॉकडाऊनच्या अनुषंगाने शिफारशी करण्यासाठी सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत टास्क फोर्स नियुक्त करण्यात आलेला आहे. सदर टास्क फोर्ससोबत दि.२४.८.२०२१ रोजी झालेल्या चर्चेच्या वेळी टास्क फोर्सने शाळा सुरु करण्यासंदर्भात काही शिफारशी / सूचना केल्या आहेत. सदर सूचनांपैकी ज्या सूचना उपरोक्त अ.क्र. ८ व १० येथील परिपत्रकान्वये विभागाने दिलेल्या नाहीत अशा अतिरिक्त मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

परिपत्रक :

२. शासन परिपत्रक दिनांक ७ जूलै, २०२१ व दिनांक १० ऑगस्ट, २०२१ नुसार देण्यात आलेल्या मार्गदर्शक सूचनांसह सदर परिपत्रकात नमूद अतिरिक्त मार्गदर्शक सूचनांचे पालन करून राज्यातील ग्रामीण भागातील इयत्ता ५ वी ते १२ वी व शहरी भागातील इयत्ता ८ वी ते १२ वी चे वर्ग दि. ४ ऑक्टोबर, २०२१ रोजी पासून सुरु करण्यास सदर परिपत्रकान्वये शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

३. **अतिरिक्त मार्गदर्शक सूचना :-**

अ) प्रत्येक शाळेमध्ये हेल्थ क्लिनिक सुरु करणे :-

- शक्य असल्यास क्लिनिक सुरु करावे.
- विद्यार्थ्यांचे नियमितपणे टेम्परेचर तपासावे.
- शक्य असल्यास यासाठी इच्छुक डॉक्टर पालकांची मदत घेण्यात यावी.
- सर्व शाळा आरोग्य केंद्राशी संलग्न कराव्यात.
- हेल्थ क्लिनिकमध्ये स्थानिक आरोग्य केंद्रामधील डॉक्टर व परीचारीकांची मदत घ्यावी.
- उपरोक्त कामासाठी CSR किंवा स्थानिक निधीतून खर्च करण्यात यावा.

ब) शाळेत येताना घ्यावयाची काळजी :-

- मुलांना शाळेत पायी येण्यासाठी शिक्षकांनी प्रोत्साहित करावे.
- ज्या शाळांमध्ये स्कूलबस / खाजगी वाहनाद्वारे विद्यार्थी येतात, अशा वाहनांमध्ये एका सिटवर एकच विद्यार्थी बसून प्रवास करेल याची दक्षता घेण्यात यावी.
- विद्यार्थी बसमध्ये चढताना व उतरताना विद्यार्थ्यांच्या सुरक्षिततेसाठी वाहन चालक / वाहक यांनी विद्यार्थ्यांना सॅनिटायझरचा वापर करण्यास प्रोत्साहित करावे.

क) शिक्षक शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांसाठी नवीन मार्गदर्शक सूचना:-

- जेवण व इतर बाबी केल्यानंतर साबण किंवा सॅनिटायझरने हात धुण्याबाबत विद्यार्थ्यांना सतत सूचना द्याव्यात.
- विद्यार्थ्यांनी गृहपाठ ऑनलाईन पद्धतीने सादर करण्याबाबत निर्देश द्यावेत, जेणेकरून विद्यार्थ्यांमध्ये पुस्तकांची अदलाबदल होणार नाही.
- वेळ असल्यास गृहपाठ शक्यतो वर्गामध्येच करून घ्यावा.

ड) खेळाच्या मैदानाबाबत मार्गदर्शन:-

- सद्यःस्थितीत कोणत्याही प्रकारचे खेळ घेण्यात येऊ नयेत.
- कोरोना विषयक परिस्थिती सर्वसामान्य झाल्यानंतर काही खेळ घेण्यास हरकत नाही. तथापि असे खेळ घेत असताना खालीलप्रमाणे काळजी घेण्यात यावी.
- खेळाचे साहित्य नियमित सॅनिटाईज करावे.
- खेळ खेळणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडे शिक्षकांनी लक्ष द्यावे, विशेषतः थकलेल्या व दमलेल्या विद्यार्थ्यांकडे लक्ष असावे.
- विद्यार्थ्यांच्या चेहऱ्यावर मास्क असावा व त्यांच्यामध्ये २ मीटरचे अंतर असावे.
- जवळचे संबंध येणारे खेळ जसे, खो-खो, कबड्डी इत्यादी टाळावे. क्रिकेट, शारीरिक शिक्षण अशाप्रकारचे खेळ/ कार्य करण्यास हरकत नाही.

इ) आजारी विद्यार्थी शोधणे :-

- ताप, सर्दी, जोरात श्वासोच्छवास करणारे, शरीरावर ओरखडे, डोळे लाल झालेले, ओठ फुटलेले व लाल झालेले, बोट, हात आणि सांधे सुजलेले, उलट्या - जुलाब व पोटदुखी असलेले विद्यार्थी वर्गात असल्याचे लक्षत आल्यानंतर त्यांना डॉक्टरकडे नेण्याची व्यवस्था करावी व डॉक्टरांच्या सल्ल्याने विद्यार्थ्यांच्या उपस्थितीबाबत निर्णय घ्यावे.

फ) विद्यार्थ्यांवरील मनोसामाजिक परिणामांबाबत शिक्षकांना अवगत करणे- खालील लक्षणे दर्शविणाऱ्या विद्यार्थ्यांची शिक्षकांनी विशेष काळजी घ्यावी.

- जास्त चिडचिड करणारे, रागीट व छोट्याशा गोष्टीने निराश होणारे,

- वर्गात नेहमी शांत बसणारे व कोणत्याही गोष्टीत स्वारस्य न दाखविणारे,
- वयाशी विसंगत वर्तणूक दर्शविणारे उदा. अंगठा चोखणे इ.,
- खाण्याच्या व झोपण्याच्या सवयीत बदल दर्शविणारे,
- शालेय शिक्षणात असामान्य घट दर्शविणारे,
- असहाय्य झालेले व सतत रडणारे विद्यार्थी.
- अशी लक्षणे असणाऱ्या विद्यार्थ्यांची विशेष काळजी घ्यावी व त्याच्याशी संवाद साधावा.

ग) विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक स्वास्थ्याबाबत शिक्षकांना मार्गदर्शन :-

- पहिल्या १ ते २ आठवड्यामध्ये थेट शिक्षणावर भर न देता विद्यार्थ्यांस शाळेची सवय होवू द्यावी.
- प्रत्येक विद्यार्थ्याची पार्श्वभूमी अवगत करून त्यानुसार विद्यार्थ्यांशी परस्पर संवाद साधावा.
- कोविड होवून गेलेल्या विद्यार्थ्यांशी सर्वसामान्य विद्यार्थ्यांप्रमाणे वागावे,
- विद्यार्थी व पालकांशी ऑनलाईन / ऑफलाईन पध्दतीने संपर्कात राहणे.

ह) शिक्षक-पालक बैठकीत चर्चा :-

- कोविड आजाराबाबत माहिती व सदर आजार टाळण्याबाबत माहिती देणे,
- पालकांच्या प्रश्नांना योग्य संवादाने उत्तर द्यावे,
- पालकांनी पुरेसे मास्क तयार करणे व सदर मास्क दररोज धुणे,
- मुलांना मोबाईलची सवय लागू नये अशा पध्दतीने पालकांनी लक्ष ठेवण्याबाबत पालकांना मार्गदर्शन करणे.
- लवकर उठून शाळेच्या वेळेत मुलांना तयार करणे,
- मुलांना कमीत कमी पुस्तके /वह्या न्याव्या लागतील अशी व्यवस्था असावी.

ज) घरात प्रवेश करताना घ्यावयाची काळजी :-

- घरात आल्यानंतर थेट स्नानगृहामध्ये जाणे,
- स्नान करून युनिफॉर्म बदलणे,

- आंघोळीनंतर युनिफॉर्म साबणाच्या पाण्यात बुडवून ठेवावा किंवा संबंधित शाळेने विद्यार्थ्यांना युनिफॉर्म ऐच्छिक करावा.
- मास्कसुद्धा साबणाच्या पाण्याने धुवून बाहेर वाळत ठेवावा,
- पालकांनी मुलांना शाळेचे उपक्रमाबाबत अवगत करून त्यांना पुढील दिवसासाठी तयार करावे.

ल) सीएसआर निधीचा उपयोग करणेबाबत :-

- शाळांना फॅन, सॅनिटायझर या गोष्टी सीएसआर निधीमधून उपलब्ध करून घेण्यास हरकत नसावी,
- वैद्यकीय उपकरणे जसे, ऑक्सीमीटर, इन्फ्रारेड थर्मामीटर, औषधे, मास्क इ. सीएसआर मधून उपलब्ध करून घेण्यास हरकत नसावी.

४. वरील मार्गदर्शक सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करण्यात यावे. तसेच शासनाने कोविड संदर्भात वेळोवेळी दिलेल्या सूचनांचे पालन देखिल करण्यात यावे.

५. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक २०२१०९२४१७५९०२८९२१ असा आहे. सदर परिपत्रक डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(राजेंद्र पवार)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. राज्यपालांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
- २) मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव.
- ३) मा. उप मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे सचिव.
- ४) मा. अध्यक्ष व मा. उपाध्यक्ष, विधान परिषद, विधान भवन, मुंबई.
- ५) मा. सभापती व मा. उपसभापती, विधान सभा, विधान भवन, मुंबई.
- ६) मा. मंत्री, (शालेय शिक्षण) यांचे खाजगी सचिव.
- ७) मा. राज्यमंत्री, (शालेय शिक्षण) यांचे खाजगी सचिव.
- ८) आयुक्त (शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

- ९) राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई.
- १०) संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, महाराष्ट्र, पुणे.
- ११) शिक्षण संचालक (माध्यमिक व उच्च माध्यमिक), शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- १२) शिक्षण संचालक (प्राथमिक), शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- १३) प्रभारी संचालक, बालभारती,
- १४) सर्व विभागीय शिक्षण उपसंचालक.
- १५) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व
- १६) मुख्याधिकारी, नगरपालिका, सर्व
- १७) शिक्षणाधिकारी प्राथमिक/माध्यमिक (सर्व)
- १८) प्राचार्य, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (सर्व).
- १९) प्रशासन अधिकारी, महानगरपालिका (सर्व)
- २०) निवडनस्ती (कार्या.एसडी-६)

Municipal Corporation of Greater Mumbai

Education Department

No. IEO / OD / 234 dated. 30.09.2021

GUIDELINES FOR RE OPENING OF SCHOOLS

Subject – Guidelines (SOP) for safely starting Schools with Classes 8th to 12th in the Greater Mumbai Municipal Corporation area for the academic year 2021-2022

- References -**
1. Government Circular No. 2020 / Pr. No. 86 / SD-6 dated 15.06.2020
 2. Government Circular No. 2021 / Pr. No. 94 / SD-6 dated 07.07.2021
 3. Government Circular No. 2021 / Pr. No. 113 / SD-6 dated 10.08.2021
 4. Government Circular No. 2021 / Pr. No. 113 / SD-6 dated 24.09.2021
 5. Hon. MCGM Commissioner Sanction no. MCG / F / 5286 dated 29.09.2021

According to Reference No. 4 & 5, for the academic year 2021-22, approval has been received to start schools for class 8th to 12th in MCGM area from 04.10.2021. Jt. Commissioner (Education) had organized all officer's meeting on 29.09.2021 and given detailed instructions regarding necessary action to be taken at the school about re opening of schools. According to the reference circular no 1,2,3,4 and 5 the salient points are being mentioned as follows.

1. Approval of School Management Committee and Consent of Parents :

- 1.1 School Management Committee should discuss with the Parent-Teacher Association (PTA) about re opening of schools and detail planning of it.
- 1.2 Parent consent is necessary for students to attend the school. School management should ensure this.

2. Mapping the School with nearest Primary Health Centre :

- 2.1 All schools management are required to link their respective school with the nearest Primary Health Centre so that health facilities can be made available to the students as and when required.
- 2.2 If any student with fever, cold, shortness of breath, scratches on the body, redness of the eyes, cracked & reddened lips, swelling of fingers, hands and joints, vomiting – diarrhoea and abdominal pain is seen then arrangements should be made to take them to the health facility immediately.
- 2.3 If the child is facing any physical or mental difficulties, It must be brought to the notice of his/her parents through teacher or SMC member and guide them to go for medical check up and medication.

3. Safety and Preparedness :

- 3.1 Before starting the school it is necessary that all the Teachers and Non-teaching staff in that school are vaccinated otherwise 48 hours prior RTPCR test for covid-19 should be done. The certificate / report issued by the laboratory for this test should be verified by the School Management Committee.
- 3.2 According to the instructions of the Union Ministry of Health and Family Welfare, all employees who are at higher risk level under COVID-19 such as elderly employees, disabled employees, pregnant women employees and employees who are undergoing medical treatment should be more careful and not to come in direct contact with students.
- 3.3 Entry & Exit should be kept separate if possible for school children and staff. A separate schedule should be set for this in such a way that it avoids congestion in school.
- 3.4 If any family member of the student is Covid Positive ,such student should not be sent to school instead he/she should be kept under home quarantine.
- 3.5 No one other than students and school staff should be allowed to enter the school premises except for urgent work.
- 3.6 Thermal scanning of each student should be done daily at the time of entering the school. In case of any suspicious symptoms of any kind of disease, immediately inform the parents and the Primary Health Centre.
- 3.7 If any student or school staff is found to be covid positive, the Headmaster should immediately close the school and disinfect the school and isolate them and start medical treatment on the advice of the Medical Officer.
- 3.8 In case any school staff or student is suspected of covid-19, then he/she should be kept in a room separate from the others and he/she should be given immediate medical treatment (immediate admission to the nearest hospital and there should be strict adherence to the health rules). Care should be taken that such students should not feel aloof and afraid.
- 3.9 Students should be made accustomed to enter and leave the school in a queue keeping social distancing.
- 3.10 Masks are mandatory for everyone all the time.
- 3.11 Make it a habit to wash their hands with soap / hand wash when needed.
- 3.12 The ban on spitting should be strictly enforced
- 3.13 Teachers should be careful to ensure that too many students do not gather in one place.
- 3.14 Schools and classrooms should be disinfected regularly.

- 3.15 Toilets / Washrooms should be cleaned at periodic intervals using appropriate disinfectants
- 3.16 Frequent cleaning and disinfection of classrooms and outside classroom surfaces such as toilet handles, study materials, teaching materials, desks, tables, chairs etc. should be done.
- 3.17 Air condition facilities in class rooms should not be used. if need arises then temperature of A.C's should be maintained above 24°C. Windows and doors should be kept clean and fully open so that there is circulation of air.
- 3.18 Everywhere Guidelines regarding physical distancing, use of masks etc. should be displayed.
- 3.19 Special signs such as squares, circles etc. should be used to avoid crowding in queues at places like drinking watering facilities, hand washing facilities, toilets etc.
- 3.20 Assembly, Gatherings, Annual day, Functions and other similar events which may lead to large gathering of students should not be organized.
- 3.21 All the waste in & around the school should be disposed off regularly.
- 3.22 Restrict the number of persons using the lift.

4. Awareness and mobilization program :

- 4.1 Awareness programmes should be organised in collaboration with parents, School Management Committee members, people's representatives, alumni, teachers, NGOs, social workers, etc.
- 4.2 It is important to create awareness about the importance of reopening of school and the safety of students through local daily newspapers, social media (WhatsApp, Facebook, Twitter, Instagram) etc.

5. Seating Arrangements :

- 5.1 Minor repairs in school buildings should be done immediately.
- 5.2 Only one student should be seated on a desk bench in each class in a zig-zag manner following the criteria of social distancing. If possible, student should have a fixed place to sit daily. Standard wise seating arrangement of students along with his/her seating position and time must be displayed in front of every classroom.
- 5.3 A class should have a maximum of fifteen to twenty students at a time.

6. School Attendance :

- 6.1 Students' attendance at school is not mandatory and will completely depend on parent's consent.
- 6.2 100% Attendance is not mandatory.
- 6.3 Rewards/Certificates for 100% attendance should not be given due to Covid-19 situation. In future, post pandemic such rewards can be given to students.
- 6.4 If the number of students are more, then students can be called in two sessions per day. The

duration of the actual class should not exceed 3 to 4 hours. There should not be any lunch break.

6.5 If the number of students are more, group the students as per the requirement and according to their group (50% students per group) should be called on alternate days.

7. Teaching - Learning :

7.1 In first one to two weeks, students should be allowed to get used to school without focusing on direct learning.

7.2 Distribute the textbooks, notebooks etc. to the students.

7.3 Teachers should revise the syllabus completed online in the academic year 2020 – 21 and should take decisions accordingly.

7.4 Every teacher is required to make an academic plan of the year by understanding the educational level of the students in his / her class.

7.5 Arrangements should be made for children to carry minimum textbooks or notebooks.

7.6 Students should be encouraged to learn using the Diksha App and educational videos available on BMC YouTube Channel / MCGM website.

7.7 Every week, each teacher should hold an online meeting of the parents to inform them about the topics taught during the week as well as discuss the help required from parents.

7.8 Students should be instructed to submit homework online. Teachers should ensure that there is no exchange of books.

8. Counselling :

8.1 Understand each student's background and interact with students accordingly.

8.2 Special care should be taken to interact & communicate with students showing sign / symptoms such as excessive irritability, irritability and frustration over small things, not showing interest in anything, showing age inconsistent behaviour (e.g. changes in eating and sleeping habits), abnormal decline in learning abilities etc.

8.3 To provide information about Covid disease and its prevention.

8.4 Students with Covid positive history should be treated as normal students.

8.5 Teachers should solve the doubts/answer the questions raised by parents through offline/online mode.

8.6 If students do not follow the instructions, it should be brought to the notice of their parents.

9. Precautions to be taken while leaving school :

9.1 Only one student is allowed on a seat in school bus/private vehicle.

9.2 Cloth masks should be washed regularly. Teachers should make parents aware about this.

9.3 After returning from school, students should change the uniform. Used school uniform should be wash with soap/ detergents daily. Schools can make school uniform optional.

9.4 Teacher-Parent meetings should be held online.

Education should be provided to the students up to Class VII through online / offline medium without calling them to school.

Check list of all activities to be followed should be displayed in school. Daily SMC members/one of the parents should check the action taken as per the list.

All Supervisory Officers should visit the school in a planned manner to ensure that the school is functioning in a safe and clean environment as per the above guidelines and provide appropriate guidance if necessary, also co-ordinate with the respective Assistant Commissioners and Health Department officials.

(Raju Tadvi)
Education Officer

Copy for Necessary action

1. All Deputy E.O.s
2. All Superintendents
3. All A.O(Schools)
4. All Inspector (Schools)
5. All Head Teachers (MCGM/Private)

Copy for kind information

- 1.Hon. Mumbai Municipal Commissioner
2. Hon. Additional Municipal Commissioner (E.S)
3. Hon. Joint Municipal Commissioner (Education)
- 4.Hon.Deputy Director of Education (Mumbai Region)